

Η λογοτεχνική αναπαράσταση της ελληνικής κοινότητας της Οδησού μέσα από το έργο του Γιώργου Φαρσακίδη

The literary representation of Greek community of Odessa through the novels of George Farsakidis

Τριαντάφυλλος Η. Κωτόπουλος

Επίκουρος Καθηγητής Ελληνικής Λογοτεχνίας Πανεπιστήμιο Δυτικής

Μακεδονίας

tkotopou@uowm.gr

Abstract

The objective of this paper is to focus on the literary representation of the Greek community of Odessa in the novels of George Farsakidis. The Greek communities, companies and religious organizations played an important role in the configuration of the general ideological frame of the entire season as they enter a period of time where we have gradually the disappearance of the old “monoethnic and monocultural selves” and a transformation into a multicultural society. Despite the fundamental difficulties in the way and the quality of the initial settlement, the literary imprinting of the frightening or not picture of the "other" and the reproduction of stereotype literary treatment presents exceptional interest. The research objective dictated the use of content analysis and cultural iconology combined with simple principles of the narrative theory necessary as the main tool for reading and methodologically approaching the texts.

Keywords: G. Farsakides, Odessa, literary representation

Οι σχέσεις Λογοτεχνίας και Ιστορίας - Αντί Εισαγωγής

Η αξιωματικά αποδεκτή παλαιότερα αντικειμενικότητα της ιστορικής επιστήμης έχει αμφισβητηθεί ποικιλότροπα τα τελευταία χρόνια. Η ιστοριογραφία συνιστά μία διαμεσολαβητική πράξη μεταξύ του ιστορικού και των πηγών στις οποίες προστρέχει, ενώ σε κάθε περίπτωση δομείται ως αφήγηση και συνεπώς διαθλάται μέσα από το πρίσμα της οπτικής του ιστορικού. Ωστόσο οι πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες κάτω από τις οποίες

παράχθηκε ένα έργο, καθώς και η κοινωνική θέση και ιδεολογία του συγγραφέα του, παραμένουν πάντοτε πρωταρχικά θέματα για διερεύνηση. Ο συγγραφέας, συνειδητά ή ασύνειδα, προβάλλει τα δικά του ιδεολογικά σχήματα και αξιακά συστήματα στην περιγραφή, ανάλυση και ερμηνεία της ιστορικής πραγματικότητας. Είναι προφανές ότι η συγκεκριμένη αφήγηση δεν αποτελεί πλήρη και αυθεντική αντανάκλαση της βιωμένης πραγματικότητας, αλλά αποσπασματική και διαμεσολαβημένη απεικόνιση. Όμως και ο ιστορικός ως δέκτης της εγγενούς αντιφατικότητας των πηγών, αλλά και της ποικιλομορφίας των ερμηνειών του παρελθόντος αναδεικνύεται ταυτόχρονα μέσω των επιλογών του και συνδημιουργός του. Παρ' όλ' αυτά η συγγραφή της Ιστορίας είναι ο μόνος τρόπος δημιουργίας της (Karr, 1974). Η ιστορική γνώση έχει το γνώρισμα της κειμενικότητας, της συνύφανσης των ιστορικών συμβάντων με τη διαδικασία της γλωσσικής αναπαράστασης και της εννοιολογικής τους δόμησης. Οι πηγές άλλωστε, η πρώτη ύλη της επιστήμης της Ιστορίας, δεν συγκροτούν το ίδιο το παρελθόν στις ποικίλες εκφάνσεις του, αλλά αποτελούν μαρτυρίες λόγου που αντανακλούν σύγχρονες κοινωνικές απόψεις για παραληθοντικές υποθέσεις (Κόκκινος, 1998). Κατά την πολυσήμαντη δεκαετία του 1960 η ιστοριογραφία ήρθε σε επαφή με επιστήμες όπως η σημειολογία, η γλωσσολογία, η θεωρία της λογοτεχνίας και επηρεάστηκε από τις θεωρητικές και τεχνικές τους προσεγγίσεις. Συνέπεια της επαφής αυτής υπήρξε μία «γλωσσολογική στροφή» στην ιστορία. Με τον όρο «γλωσσολογική στροφή» εννοούμε τη χρήση του εννοιολογικού οπλοστασίου και των μεθόδων της γλωσσολογίας στην ιστορική έρευνα. Την τάση αυτή εγκαινίασε ο αμερικανός ιστορικός Hayden White με την έκδοση του βιβλίου *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe* το 1973 (White, 1973). Η ιστορία κατά τη γνώμη του συνιστά μια μορφή γνώσης αντίστοιχη αυτής της μυθιστοριογραφίας, ενώ καταγράφει σημαντικές ομοιότητες του ιστορικού λόγου με τη λογοτεχνική αφήγηση. Ωστόσο, βεβαιώνει σε μεταγενέστερα κείμενά του, το πλασματικό-φανταστικό στοιχείο της αφηγηματικής κατασκευής δεν είναι αυθαίρετο, αλλά ενσωματώνει το πραγματικό και ότι τα ιστορικά αφηγήματα δεν κατασκευάζουν, αλλά νοηματοδοτούν ποικιλότητα το παρελθόν.

Οι αφηγηματικές δομές προσδίδουν την αίσθηση της χρονικότητας και διαδραματίζουν ρόλο εκμαγείου της ιστορικότητας. Να σημειώσουμε ότι η άρση του διαζεύγματος μεταξύ Λογοτεχνίας και Ιστορίας με αξιώσεις επιστημονικής επαλήθευσης εντοπίζεται ήδη λίγο μετά τα μισά του προηγούμενου αιώνα (Barthes, 1960), γεγονός που μας επιτρέπει να προχωρήσουμε στη σύνδεση της βιογραφίας του συγγραφέα - της ταξικής του καταγωγής, των ιδεοληψιών, των προτύπων και των τάσεών του - με το έργο του, αλλά και

της συσχέτισης πολλών έργων στα πλαίσια μιας διακειμενικής προσέγγισης (Bourdieu, 2002). Δεν πρέπει όμως να μας διαφεύγει ότι οι τρόποι πρόσληψης και ερμηνείας ενός κειμένου εντοπίζονται μέσα σε ένα χρονολογημένο κοινωνικό σύμπαν και εξαρτώνται από τα ιστορικά τους συμφραζόμενα.

Μεθοδολογική Προσέγγιση

Βασικό εργαλείο της ανάγνωσης και μεθοδολογικής του προσέγγισης του έργου του Φαρσακίδη *Η πρώτη πατρίδα* αποτέλεσε ένας συνδυασμός μεθόδων της ιστορικής επιστήμης (έλεγχος μέσα από ιστορικές πηγές) και της λογοτεχνικής κριτικής (απλά στοιχεία της *θεωρίας της αφήγησης* και η *λογική της ανάλυσης περιεχομένου*, εφόσον αυτή ξεπερνά την κλασική φιλολογική ανάγνωση που παραμένει απλά στην αναζήτηση του θεματικού νοήματος και μηνύματος) σε μια προσπάθεια διερεύνησης της ιδεολογίας του συγγραφέα που δεσπόζει στο έργο, αλλά και της απόδοσης του ιστορικού περιγύρου στον οποίο εγγράφεται. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι η κοινωνιολογία της λογοτεχνίας συνεισφέρει με τον δικό της τρόπο στη συγκεκριμένη προσέγγιση, καθώς επιτρέπει να αναδειχτούν οι κώδικες ανάγνωσης του κειμένου και να αποκαλυφθούν τα αξιακά συστήματα του δημιουργού του.

Ο Γιώργος Φαρσακίδης (1926 - ευτυχώς ζει ακόμη)

Ο Γιώργος Φαρσακίδης γεννήθηκε το 1926 στην Οδησό της Σοβιετικής Ένωσης. Ο πατέρας του Αναστάσιος Ίλιτς Φαρσακίδης, απόφοιτος της Ρωσικής Εμπορικής σχολής της Κωνσταντινούπολης και υποδιευθυντής των Ρωσικών Ταχυδρομείων και της Ρωσικής Ακτοπλοϊκής Εταιρίας, ανέπτυξε παράνομη δραστηριότητα φυγαδεύοντας με ρώσικα πλοία επίστρατους χριστιανούς. Κινηγημένος από τους Τούρκους μετανάστευσε στην Οδησό, όπου και παντρεύτηκε την Έλενα Ντιμίτριεβνα, γόνο εύπορης οικογένειας της πόλης.

Η οικογένεια Φαρσακίδη θα φτάσει στην Ελλάδα το 1934, όταν ο συγγραφέας είναι μόλις οκτώ ετών. Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος και η Κατοχή σημάδεψαν την πορεία του. Από νεαρή ηλικία εντάχθηκε στην Αντίσταση και τραυματίστηκε σε μάχη με τους Γερμανούς, μένοντας ανάπηρος στα δύο του χέρια. Συμπλήρωσε σε στρατόπεδα συγκέντρωσης 16,5 χρόνια συνολικά. Στους τόπους εξορίας (Μακρόνησος, Αη Στράτης, Γυάρος, Λέρος) ήρθε σε επαφή με ένα μεγάλο μέρος της τέχνης και της διανόησης της Ελλάδας, ίσως και το πιο αξιόλογο εκείνη την εποχή, συμμετείχε σε πολιτιστικά δρώμενα (θεατρικές παραστάσεις – κατασκευές σκηνικών, λογοτεχνικές βραδιές, φιλοσοφικές συζητήσεις, κ.ά. δραστηριότητες).

Αυτοδίδακτος ζωγραφίζει και επιχειρεί τα πρώτα του χαρακτηριστικά με θεματολογία που αντλεί από τη ζωή των συγκρατούμενων του και των αγώνων του ελληνικού λαού. Στο ενδιάμεσο των φυλακίσεων και εξορίσεων του θα εργαστεί ως σκιτσογράφος στην *Αυγή*, ενώ με το κλείσιμο των στρατοπέδων ως ανταποκριτής του *Ριζοσπάτη*. Μετά την Μεταπολίτευση παρουσίασε σημαντικές εκθέσεις ζωγραφικές και χαρακτικής, ενώ συνέγραψε αρκετά βιβλία.

Το 1964 τυπώθηκε η *Μακρόνησος*, ένα σύνθετο βιβλίο με δικά του χαρακτηριστικά πάνω σε σχέδια με μολύβι που είχε καταφέρει να φτιάξει και να κρύψει κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην εξορία της Μακρονήσου και κείμενα που άλλα ήταν δικά του και άλλα παρμένα από το έργο γνωστών, κυρίως, συγγραφέων της εποχής (Ρίτσος, Λουντέμης κ.ά.). Η έκδοση αυτή υπήρξε το πρώτο βιβλίο που κυκλοφόρησε με εικαστικές μαρτυρίες και κείμενα που κατονόμαζαν επώνυμα τους βασανιστές και τα εγκλήματα που διαπράχτηκαν εκεί. Η κριτική υποδέχτηκε το βιβλίο με πολύ θετικά σχόλια, αλλά η μήνυση που υπέβαλε ο Δ. Ιωαννίδης με απαίτηση να αποσυρθεί το βιβλίο έγινε δεκτή και τέθηκε σε εφαρμογή την πρώτη κιόλας μέρα επιβολής της δικτατορίας των συνταγματαρχών, οι οποίοι συν τοις άλλοις προέβησαν και στη σύλληψη του ίδιου του συγγραφέα. Μετά τη πτώση της Χούντας ακολούθησαν αλλεπάλληλες ανατυπώσεις του βιβλίου.

Το 1981 κυκλοφόρησε την *Πρώτη Πατρίδα*, το οποίο τιμήθηκε το βραβείο «Μενέλαου Λουντέμη» της Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών. Αυτό ουσιαστικά είναι η απαρχή του συγγραφικού έργου του Γ. Φαρσακίδη.

Ακολουθούν το *Ποτέ τους δεν έγινα είκοσι* (1983, Σκυτάλη), το *Τόποι Εξορίας (Μακρόνησος, Αη Στράτης, Γυάρος, Λέρος)* (1992), το *Ιαματικά ψεύδη και «Βέβηλες» Προσεγγίσεις* (2004), το *Ένδεκα Ημέρες και Τρεις Χρονιές του Εμφυλίου* (2004, Νησίδες), το βιβλίο-λεύκωμα *Σα βγεις στο πηγαϊμό για την Ιθάκη...* (2006, Τυποεκδοτική), *Της Πρώιμης Νιότης* (2007, Τυποεκδοτική), το λεύκωμα *Του Έρωτα και της Μοναξιάς* (2007, Τυποεκδοτική), *Μια επαίσχυντη συμφωνία και το ολοκαύτωμα του Χορτιάτη* (2011), το λεύκωμα *Θεσσαλονίκη, σεργιάνι σε παλιούς καιρούς και παλιές γειτονιές* (2011), *Ο Στωικισμός και η Ανάγκη Καινούργιων Θεών* (2012) και έπεται συνέχεια.

Η πρώτη πατρίδα

Η υποδοχή του βιβλίου από την κριτική υπήρξε εξαιρετική και απέσπασε το βραβείο «Μενέλαου Λουντέμη» από την Εταιρεία Ελλήνων Λογοτεχνών. Το έργο συνιστά ένα από τα πρώτα πολυτροπικά κείμενα στην Ελλάδα, μολονότι ο συγγραφέας, τότε τουλάχιστον,

αγνοούσε τον συγκεκριμένο όρο. Ο Φαρσακίδης παντρεύει το λόγο με οπτικό υλικό από φωτογραφίες της εποχής, καρτ-ποστάλ ή και έργα τέχνης που σχετίζονται άμεσα με το χρόνο και το χώρο της Οδησού, αλλά και τα πρόσωπα που πρωταγωνιστούν στο βιβλίο. Μία αυστηρά γραμματολογική του κατάταξη μας δυσκολεύει, καθώς θεωρούμε ότι ακροβατεί ανάμεσα στο είδος των Απομνημονευμάτων και της Μυθιστορηματικής Αυτοβιογραφίας.

Ευρηματική δικαιολόγηση της συγγραφής του αποτελεί ή μετά από 30 (τριάντα) χρόνια επίσκεψη του συγγραφέα στο γενέθλιο τόπο. Το βιβλίο αναφέρεται στα παιδικά χρόνια του Φαρσακίδη στην Οδησού και με αναδρομικές αφηγήσεις καλύπτει και πρότερα γεγονότα, προσωπικά - μετεγκατάσταση του πατέρα του στην πόλη, ο τρόπος ζωής της εύπορης οικογένειας της μητέρας του - ή και άλλα που αφορούν την ίδια την ιστορία της Οδησού, την κοινωνική της δομή, την πνευματική και πολιτιστική ζωή που αναπτύχθηκε εκεί, αλλά και τα νέα οικονομικά δεδομένα μετά την επανάσταση των μπολσεβίκων του 1917. Ο χώρος της πόλης συνιστά ένα νοσταλγικό, ευτοπικό δημιουργικό σκηνικό και αντιδιαστέλλεται με το δυστοπικό χώρο των στρατοπέδων εξορίας, που εμβόλιμα με προβολές στο μέλλον αναδεικνύονται. Να σημειώσουμε emphaticά ότι πρόκειται σε κάθε περίπτωση για ένα ολοκληρωμένο σκηνικό μιας η δράση των χαρακτήρων, αλλά και η προσωπικότητα και συμπεριφορά τους επηρεάζεται από τον τόπο και τη χρονική συγκυρία που περιγράφεται, ενώ οι εξαντλητικές αναφορές στο δομημένο, στο φυσικό, στο ιστορικοπολιτικό και στο κοινωνικό περιβάλλον της πόλης συγκροτούν τη σπουδαία, μυθοποιημένη πλέον, Οδησό των νεοκλασικών κτηρίων, της Όπερας με τους γνωστούς της δρόμους *«Ντερεμπασόβσκαγια, ο πιο κεντρικός δρόμος της Οδησού και σίγουρα από τους πιο γνωστούς σ' ολόκληρη τη Ρωσία»* (Φαρσακίδης, 1990, σελ.9), με τα παλιά αρχοντικά, τα μουσεία, τα ιδρύματα, με τον ανδριάντα του Ρισελιέ και την περίφημη προτομή-μνημείο του Πούσκιν (Φαρσακίδης, 1990, σελ.15), με την παραλιακή λεωφόρο να φαντάζουν *«κομμάτι ενός κόσμου ιδανικού και απρόσιτου»* (Φαρσακίδης, 1990, σελ.15).

Η πρώτη πατρίδα αποτελεί την πρώτη συγγραφική απόπειρα του Φαρσακίδη. Ίσως εδώ να οφείλεται η γοητευτική του «μειονεξία», αυτή της έλλειψης κεφαλαίων. Μικρές βιενέτες διανέμουν το κείμενο, τις εικόνες και τη μεταξύ τους νοηματική αλληλουχία. Το έργο πόρρω απέχει από το να ενταχθεί στα προϊόντα μαζικής κουλτούρας με υψηλό δείκτη τυποποίησης που στοχεύουν στον ελεύθερο χρόνο του αναγνώστη. Ο συγγραφέας υπερβαίνει την κατεστημένη τάξη· δεν θεωρεί την τέχνη του καταφύγιο και απόδραση από την πραγματικότητα, γιατί κάτι τέτοιο θα επικύρωνε και θα διαιώνιζε στην ουσία αυτήν την πραγματικότητα. Αναπολεί, στοχάζεται, αλλά ταυτόχρονα καταγγέλει τρόπους σκέψης που

βουλιάζουν στον υποκειμενισμό και στην ψευδοεξατομίκευση της μαζικής κουλτούρας. Με τρόπο καθάρο και ασυμβίβαστο ενσωματώνει στην εσωτερική δομή του έργου του τις αντιφάσεις της ανθρώπινης κοινωνίας.

Ο Φαρσακίδης χρησιμοποιεί την εναλλαγή του πρωτοπρόσωπου ομοδιηγητικού αφηγητή -αυτός είναι που κυριαρχεί- με έναν τριτοπρόσωπο παντογνώστη. Στην πρώτη περίπτωση αναδεικνύονται οι λογοτεχνικές αρετές του συγγραφέα που είτε ως οχτάχρονος Γιούρι είτε ως ο «γρεκός» πατέρας, μα και ως η ρωσίδα μάνα κρατά αμείωτο το ενδιαφέρον, την αγωνία, αλλά μας παρέχει υψηλή αναγνωστική απόλαυση συνεπικουρούμενη συχνά από τη συνδρομή μιας χιουμοριστικής διάθεσης. Αφηγείται η μητέρα του πως επίτηδες άφησε το αγορασμένο πακετάκι ελιών στο παντοπωλείο, για να τη συνοδέψει μόνο ο Αναστάσης ως εκεί: *«Περπατάμε λοιπόν, πλησιάζουμε το σπίτι, τίποτα· λέως μέσα μου: Παρθένα Παναγία μου, φώτισέ τον να γίνει πιο τολμηρός, να μου πιάσει το χέρι. Να το τραβήξω μετά, όπως ταιριάζει σε καθωσπρέπι κοπέλα... Εκείνος το βιολί του, αραδιάζει λογάκια κι ούτε που τον άκουγα πια. Μου θε κάτι σαν πλάκωμα στην καρδιά. Δηλαδή, τι θέλεις, σκέφτηκα, να κάνω εγώ την αρχή; Φτάσαμε στην εξώπορτα και εδέησε να μου πάρει το χέρι για χειροφίλημα. Καθυστέρησα να το τραβήξω, μα δε βαριέσαι... Με καληνύχτισε κι έφυγε παίρνοντας αφηρημένος μαζί τους το πακετάκι με τις ελιές!»* (Φαρσακίδης, 1990, σελ.42). Ο Φαρσακίδης αξιοποιεί μοναδικά το επαυξημένο δίπολο γρεκός πατέρας / συμπαθής και ανθρώπινος vs ρωσίδα μάνα / χιούμορ και δυναμισμός, ενώ αναθέτει κάθε φορά τις επαινετικές κρίσεις του εκάστοτε ήρωα στον άλλο ή σε δευτερεύοντες χαρακτήρες, επιτυγχάνοντας έτσι τη μυθοποίηση των πρωταγωνιστών του, ενώ ταυτόχρονα τους ολοκληρώνει θαυμαστά ως μυθιστορηματικούς ήρωες.

Ο παντογνώστης αφηγητής διαθέτει το κύρος της αυθεντίας μιας ιστορικής ματιάς που μπορεί να συγκρίνει καθεστώτα ή να αποκαταστήσει την ιστορική αλήθεια μέσω μίας γραμμικής αφήγησης της ιστορίας της επανάστασης. Στην περίπτωση πάντως αυτή δεν αποφεύγεται η διάθεση διδακτισμού συνυφασμένη με μία υπερασπιστική λογική για ό,τι θετικό ή αρνητικό σημειώθηκε μετά τη Ρωσική επανάσταση *«Ο Φασισμός στην Ευρώπη και το φάσμα ενός καινούργιου πολέμου επιταχύνουν τους ρυθμούς της σοσιαλιστικής οικοδόμησης [...] Η μόνη διέξοδος την τροφοδοσία της χώρας ν' αναλάβει ο συνεταιριστικός τομέας παραγωγής – η κολεκτίβα. Η σοβιετική εξουσία είναι αναγκασμένη να πάρει αυστηρά διοικητικά μέτρα»* (Φαρσακίδης, 1990, σελ.144).

Η ελληνική παροικία της Οδησού

Η ιστορία της πόλης της Οδησού ξεκινά το 1792 με την υπογραφή της συνθήκης του Ιασίου, η οποία μεταξύ άλλων εξασφάλιζε στη Ρωσία εδάφη στη βόρεια ακτή της Μαύρης Θάλασσας. Τότε η αυτοκράτειρα Αικατερίνη αποφασίζει την ίδρυση μιας νέας πόλης στην περιοχή Hadji bey κοντά στα ερείπια μιας αρχαιοελληνικής αποικίας. Η πόλη της Οδησού γεννιέται μέσα από κάθε επισημότητα δύο χρόνια αργότερα το 1794 (Καραβία, 1998· Φαρσακίδης, 1990· Χασιώτης, Κατσαριδίη-Hering, Καρδάσης, Χαρλαύτη, Γεωργιτσογιάννη, 2006). Η παρουσία της ελληνικής παροικίας στην Οδησό εντοπίζεται από πολύ νωρίς κι αυτό εξηγείται ως ένα βαθμό από τη συμπάθεια που έτρεφε η Μ. Αικατερίνη για τους υπόδουλους Έλληνες αλλά και από το όνειρό της για την αναβίωση της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Οι Έλληνες είχαν εγκατασταθεί εκεί πριν ακόμη από την ίδρυση της Οδησού. Μάλιστα κατά τα εγκαίνια της πόλης φιλοξενούσαν στα σπίτια τους, τους Ρώσους στρατιώτες που είχαν έρθει για τις εορταστικές τελετές. Σταδιακά η παρουσία των Ελλήνων γίνεται ακόμη πιο αισθητή, καθώς εκμεταλλεύονται στο έπακρο τα προνόμια που τους χορηγούνται από την αυτοκράτειρα. Η Οδησός εξελίσσεται σε ένα μωσαϊκό εθνοτήτων μέσα στο οποίο οι Έλληνες κατέχουν μια ιδιαίτερα προνομιακή θέση. Χαρακτηριστικό μάλιστα είναι και το γεγονός, ότι η έντονη εμπορική δραστηριότητά τους θα αναδείξει την Οδησό μέσα σε λίγα χρόνια στην τρίτη πιο πλούσια πόλη της Ρωσίας μετά τη Μόσχα και την Αγία Πετρούπολη (Καραβία, 1998· Φαρσακίδης, 1990).

Στην *Πρώτη πατρίδα* η μυθοπλαστική συγκρότηση της ελληνικής παροικίας της Οδησού πραγματοποιείται μέσω της μνήμης και της παρουσίασης των ηρώων της παιδικής ηλικίας του συγγραφέα. Ως χωροχρονικά σύμβολα ξεχωρίζουν η Ελληνική Αγαθοεργός Κοινότητα, η εκκλησία της Αγίας Τριάδας, το Ελληνικό Ροδοκανάκειο Παρθεναγωγείο και η Ελληνική Εργατική Σχολή. Η Ελληνική Αγαθοεργός Κοινότητα ιδρύθηκε για να βοηθήσει οικονομικά όλους του Έλληνες, οι οποίοι που μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο βίωσαν έντονα την οικονομική παρακμή που επικράτησε σ' ολόκληρη την περιοχή της Οδησού, ενώ παράλληλα προσπαθούσε να αντιπαλέψει την πολιτική της αφομοίωσης και του εκρωσισμού που επιχειρήθηκε. Η παρακμή και το τέλος της Κοινότητας θα επέλθει μετά το 1917. Οι ευπορότεροι των Ελλήνων θα καταφύγουν σε χώρες της Δυτικής Ευρώπης, ενώ στην Οδησό θα παραμείνουν όσοι είναι φίλα προσκείμενοι προς τον κομμουνισμό (Maris, 2007).

Ο συγγραφέας περιγράφει και κατονομάζει για πρώτη φορά ορισμένους από τους κοντινούς Έλληνες φίλους του πατέρα του με το χαρακτηριστικό του χιούμορ. Ο λόγος για

την κυρία Φρόσω και τον κυρ Δημητρώ, που η μάνα δυσκολεύεται πάντα να προφέρει σωστά το επίθετό του κι αντί Συνοδινό τον αποκαλεί «Συννοντι-νός, τονίζοντας ξέχωρα την τελευταία συλλαβή του ονόματος» (Φαρσακίδης, 1990, σελ.99). Η μεγάλη μύτη των Ελλήνων είναι το διακριτικός τους γνώρισμα για την είσοδό τους στην Ελληνική Αγαθοεργό Κοινότητα από τους ντόπιους «*Και πώς θα τους ξεχωρίζω από τους δικούς μας; Ρωτάει τον ανώτερό του με δικαιολογημένη απορία ο πολιτςμάνος. -Όταν βλέπεις μυταρά, άσε τον να περάσει, του απαντάει εκείνος. Βλέπεις κουτσομύτη, δικός μας είναι, σβέρκωμα κι έξω· κατάλαβες;*» (Φαρσακίδης, 1990, σελ. 99). Η κυρία Φρόσω έχει τελειώσει το Ελληνικό Παρθεναγωγείο της Οδησού και κάνει τη μάνα του συγγραφέα να απορεί με το παράταιρο σμίξιμο με το σύζυγό της «*Ό,τι και να πεις, η μορφωμένη γυναίκα το δείχνει. Τώρα πώς ταίριαζε με τον άντρα της... Ποιος ξέρει; Μπορεί να 'χει κρυφές τις χάρες ο άνθρωπος συμπληρώνει με πονηριά*» (100). Μέσα από έναν πρωινό περίπατο με τον πατέρα του περιγράφεται η Ελληνική Εκκλησία της Αγίας Τριάδος που θεμελιώθηκε με δωρεά της τσαρίνας και ολοκληρώθηκε με τις εισφορές των ομογενών «*Δεν πρέπει να λυπήθηκαν το χρυσάφι αυτοί που αποφάσισαν την πλούσια εσωτερική της διακόσμηση [...] Το 'θελε το παιχνίδι της μοίρας και οι κρατούντες να γίνει σύμβολο του αγωνιζόμενου έθνου, η κεφαλή του πατριαρχείου – που στάθηκε πάντοτε εχθρικό σε κάθε ιδέα της εθνικής αναγέννησης. Που πάντα είχε προτρέψει σε υποταγή κι είχε αφορίσει τόσες φορές τον επαναστατημένο λαό*» (Φαρσακίδης, 1990, σελ.102-103). Η αναμφίβολη ιστορική αξία του ναού της Αγίας Τριάδας αναμφίβολα εξαίρετα μέσα σε λίγες γραμμές. Ο ναός δέχθηκε για περίπου 50 χρόνια τη σωρό του πατριάρχη Γρηγορίου Ε', ενώ εδώ βρισκόταν και οι τάφοι των μεγάλων Ελλήνων ευεργετών της Οδησού. Ωστόσο λυπηρό είναι το γεγονός, ότι ο ναός με την επικράτηση των Μπολσεβίκων σταμάτησε να λειτουργεί για ένα διάστημα. Λεηλατήθηκε, το ασημένιο τέμπλο του ξηλώθηκε, ενώ παράλληλα ανοίχθηκαν οι τάφοι του Υψηλάντη, του Ροδοκανάκη, του Μαξίμου και του Μαρασλή για το ενδεχόμενο μήπως οι σωροί των νεκρών έκρυβαν μαζί τους και κάτι πολύτιμο(Καραβία, 1998· Καρδάσης, 2008·Φαρσακίδης, 1990).

Αναφορά υπάρχει και στην Ελληνική Εργατική Σχολή (προήλθε από την αναδιοργάνωση του Ελληνικού Ροδοκανάκειου Παρθεναγωγείου μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση) το σχολείο στο οποίο και ο ίδιος φοίτησε ως μαθητής. Πρόκειται για δημόσιο σχολείο με δωρεάν παροχές (πρωινό γάλα, βιβλία εισιτήρια) σε όλους όσοι επιθυμούσαν να εκπαιδευτούν στην ελληνική γλώσσα. Απώτερος στόχος να ενισχυθεί η ελληνομάθεια και κατ' επέκταση ο φιλελληνισμός σε ολόκληρη την επικράτεια του ρωσικού κράτους (Αυγητίδης, 2007).

Ο συγγραφέας αναφέρεται και στη δραματική μείωση των Ελλήνων στην Οδησσο μετά την τελική επικράτηση της «Επανάσταση στην Οντέσσα», τους οποίους υπολογίζει σε πολύ λιγότερους των τριάντα χιλιάδων που αριθμούσε αρχικά η ελληνική παροικία. Μάλιστα καταγράφει υπόμνημα του τότε προέδρου της Ε. Παυλίδη προς το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών για την καταστροφική επίδραση της ελληνικής εκστρατείας στην Ουκρανία (Φαρσακίδης, 1990, σελ.104-105).

Η κοινωνική και ταξική ανθρωπογεωγραφία των Ελλήνων της Οδησσο

Μέσα από τις περιγραφές των Ελλήνων φίλων της οικογένειας του συγγραφέα αποδίδεται συνολικά η *ανθρωπογεωγραφία* της Οδησσο. Ενδεικτικές οι αναφορές στον κρητικής καταγωγής καπετάν Μανώλη -ο μικρός Γιώργος παραξενεύεται μάλιστα που στην Κρήτη τους μισούς τους λένε Μανώληδες και τους άλλους μισούς τους φωνάζουν καπετάνιους, ακόμη και όταν δεν έχουν κάποια σχέση με τη θάλασσα- του μπάμπια Λάμπρου, φύλακα του Αρτέλ (Συνεργατικής επιχείρησης που δούλευε ο πατέρας του Φαρσακίδη) με καταγωγή από κάποιο νησί του Αιγαίου, αλλά και της κωνσταντινοπολίτικης καταγωγής του πατέρα του (Φαρσακίδης, 1990, σελ.101, 140). Είναι χαρακτηριστικό πως η απογραφή των κατοίκων της Οδησσο κατά το 1897 αποδεικνύει ότι η κύρια μάζα των Ελλήνων της Οδησσο προέρχεται από τα νησιά του Αιγαίου σε ένα ποσοστό 40,6%, ενώ σε ένα ποσοστό 12,8% εντοπίζονται και Έλληνες που προέρχονται από την Κωνσταντινούπολη και τις γύρω περιοχές (Σιφναίου, 2012).

Οι Έλληνες χαρακτηρίζονται από το έντονο *θρησκευτικό συναίσθημα* και ταυτόχρονα αναπαρίσταται μέσω της εμπειρίας της μνήμης, η σωτηριολογική ανακάλυψη της ανθρώπινης επικράτησης πάνω στη φθορά, η αναπόληση της ιδιαίτερης πατρίδας με εμφατικό τρόπο. Στο *Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο* του Προυστ ο μικρός Μαρσέλ βιώνει την εξερεύνηση του ψυχικού χώρου ανάμεσα στο συνειδητό και στο ασυνείδητο ξεκινούν με την περιγραφή της απέραντης ευφορίας που ένιωσε ο αφηγητής δαγκώνοντας μια μπουκιά μαντλέν. Μερικές ελιές επιτελούν στον Φαρσακίδη την ίδια ψυχική λειτουργία και επιβεβαιώνουν πως η πραγματική Τέχνη -όχι μία απλή περιγραφική αναπαράσταση της ζωής, αλλά μια τέχνη που εμπεριέχει και μια άλλη διάσταση που μας διαφεύγει όταν ζούμε, αυτή του χρόνου- αποτελεί ένα χώρο καταγραφής της εσωτερικής και πνευματικής και ψυχικής περιπέτειας του αναθρώπου. Ο παντοπώλης κύριος Νώντας κρατά πάντοτε ένα βαζάκι κρυμμένο για δική του κατανάλωση κατά την περίοδο της Σαρακοστής, το οποίο μάλιστα δεν

θέλει να το πουλήσει όταν έχουν τελειώσει οι ελιές, μιας και τις θεωρεί πλέον κομμάτι της ψυχής και της πατρίδας του «*Φτωκό άνθρωπο είμαι, ξένο, μονάχο. Σαρακοστή αύριο, λίγκες ελιές έκω να τρώω να τυμάμαι πατρίντα. Έρκεται αυτό: ντόσε, ντόσε, ντόσε. Να! Πάρε την ψυχή μου να τρως. Ασαμάν! Να γκλιτώσω*» (Φαρσακίδης, 1990, σελ.41). Η θρησκευτικότητα των Ελλήνων αποτυπώνεται και σε ένα ακόμη περιστατικό, όταν ο πατέρας του συγγραφέα υποχρεώνει τη μέλλουσα γυναίκα του να ορκισθεί ότι δεν έχει παιδί, όπως του είπε δημόσια, καθώς ζήτησε ένα παλιό του φλερτ «*Βάλε το χέρι σου στα εικονίσματα και ορκίσου*» (Φαρσακίδης, 1990, σελ.48).

Αξίζει να αναφέρουμε ότι η νοσταλγία των Ελλήνων δεν μπορεί να κατευναστεί από την αγάπη στη νέα πατρίδα. Ο φύλακας του Αρτέλ (Συνεργατικής επιχείρησης που δούλευε ο πατέρας του Φαρσακίδη), ο μπαρμπα Λάμπρος «*με τις άσπρες μουστάκες στ' ολοστρόγγυλο πρόσωπο*» με καταγωγή από κάποιο νησί του Αιγαίου που δεν κατονομάζεται κάθετα με τις ώρες στην παραλία κι αναπολεί την πατρίδα του μονολογώντας «*Έχω δεθεί, έχω δώσει τον καλύτερο εαυτό μου σ' αυτόν τον τόπο, κι ωστόσο πόσο πολύ το θέλω να μ' αξιώσει η μοίρα να κλείσω τα μάτι μου στο νησί!*» (Φαρσακίδης, 1990, σελ. 141).

Ένα ακόμη επιπλέον στοιχείο που επιβεβαιώνει αυτή τη λαχτάρα των μελών της ελληνικής παροικίας για την πατρίδα τους είναι και η αναφορά στον μεγάλο καλλιτεχνικό θίασο του Αττίκ (Κλέωνα Τριανταφύλλου) και έμμεσα με τον τρόπο αυτόν στην πολιτιστική δραστηριότητα της πόλης. Ο πατέρας του συγγραφέα περιγράφει τον κόσμο που συνέρευσε στο θέατρο για να ακούσει τα τραγούδια του Αττίκ, αλλά και για τη συγκίνηση που προκλήθηκε μέσα στην αίθουσα, όταν ακούστηκε το τραγούδι εκείνο της ξενιτιάς, που περιέγραφε τα Χριστούγεννα του Έλληνα μακριά από την πατρίδα και μακριά από τους συγγενείς του (Φαρσακίδης, 1990, σελ. 118-120).

Οι σχέσεις μεταξύ των Ελλήνων της Οδησού ήταν στενές και επιχειρούσαν να διατηρήσουν τα ήθη και τα έθιμα της πατρίδας, αλλά και να μείνουν πιστοί στις αξίες και στα ιδανικά της φυλής τους. Οι οικογενειακές ή φιλικές συναθροίσεις, τα «τραπέζια» συνηθίζονταν είτε σε εξαιρετικά γεγονότα -επισημοποίηση γάμου στην προκειμένη περίπτωση- με τη συνοδεία γνωστών τραγουδιών της πατρίδας όπως η «Νεραντζούλα» (Φαρσακίδης, 1990, σελ. 48) είτε στις σημαντικές γιορτές όπως τα Χριστούγεννα και η Ανάσταση (Φαρσακίδης, 1990, σελ. 178-188, 187). Η μεταξύ τους αλληλεγγύη για να ανταπεξέλθουν στις δύσκολες καταστάσεις είναι χαρακτηριστική (Φαρσακίδης, 1990, σελ. 99-101). Έτσι λοιπόν δε μας προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι ο κύριος Συνοδινός έχει μέσα στο μαγαζί του εικόνες και ήρωες της πατρίδας του από την επανάσταση του 1821, που

θυμίζουν και διατηρούν ζωντανή την αίγλη του απελευθερωτικού αγώνα των Ελλήνων (Φαρσακίδης, 1990, σελ.99). Να σημειωθεί πως, πέρα από την αστεία πλευρά της προφοράς του ονόματός του από τη μητέρα του συγγραφέα, ο Δημήτρης Συνοδινός υπήρξε άνθρωπος με πολύ ισχυρή προσωπικότητα και είναι χαρακτηριστικό ότι και ο Καζαντζάκης αναφέρει ότι τον συνάντησε στο τσαγκάρικό του που βρίσκονταν τότε στο ισόγειο από το σπιτάκι της Φιλικής Εταιρείας (Καραβία, 1998· Φαρσακίδης, 1990).

Ο συγγραφέας μέσα από τις αφηγήσεις της μητέρας του για την γνωριμία με τον άντρα της, αντιδιαστέλλει το ήθος και την ακεραιότητα του χαρακτήρα του πατέρα του με την έντονη «εκδηλωτικότητα» και το «μεσογειακό ταμπεραμέντο» των υπόλοιπων Ελλήνων, οι οποίοι από τον πρώτο κιόλας χορό «απλώναν το χέρι τους», κάτι που δεν ήταν και τόσο αρεστό στις ντόπιες κοπέλες (Φαρσακίδης, 1990, σελ.42). Ο Έλληνας πατέρας του Φαρσακίδη, Αναστάσι Ίλιτς παρά το γεγονός ότι στην αρχή δεν είναι αποδεκτός από την οικογένεια της μητέρας του συγγραφέα και αντιμετωπίζεται με τα στερεότυπα του ξένου, σταδιακά κερδίζει την εμπιστοσύνη και τη συμπάθεια όλων. Μέσα από τις βόλτες γαμπρού και πεθερού στα ελληνικά καφενεία της οδού Γκρέτσεσκάγια, ενός από τους πιο εμπορικούς δρόμους της Οδησού, και τις χιουμοριστικές διηγήσεις τους για τον τούρκικο καφέ (Φαρσακίδης, 1990, σελ.44), αλλά και για την οικονομική ευημερία των Ελλήνων εμπόρων (Φαρσακίδης, 1990, σελ. 50-54) αναδεικνύεται ταυτόχρονα πως εκεί χτυπούσε η καρδιά ολόκληρου του εμπορίου της πόλης.

Η ιδιαίτερη προσωπικότητα του πατέρα του συγγραφέα φωτίζει ως ένα βαθμό και τις σχέσεις που αναπτύχθηκαν σε αρκετές περιπτώσεις ανάμεσα στους δύο λαούς, τους οποίους μεταξύ άλλων ένωνε και το «ομόθησκον». Ο μικρός Γιούρι έχει επηρεαστεί πολύ από την προσωπική του σχέση με τον γείτονα και οικογενειακό φίλο Ιβάν Μερκούριεβιτς ή θείο Βάνια, όπως προτιμά να τον αποκαλεί. Για τον Βάνια ο Αναστάσι Ίλιτς γίνεται ο πιο κοντινός του άνθρωπος «Σας άνοιξα την ψυχή μου να ζαλαφρώσω [...] σας νιώθω από τους κοντινούς μου πιο κοντινό, γιατί ξέρω πως σας αγγίζει ο ξένος ο πόνος. Το ξέρω και γι' αυτό σας αγαπώ περισσότερο» (Φαρσακίδης, 1990, σελ. 85). Ο Έλληνας, ο ξένος, είναι πια ο συνοδοιπόρος, ο φίλος, ο αδερφός. Την ίδια αγάπη και φιλία αναδεικνύουν και οι οδηγίες της μάνας στον ώριμο πια Φαρσακίδη που θα ταξιδέψει το 1965 ως τουρίστας στην Οδησό για να ξανασυναντήσει αγαπημένους φίλους από το παρελθόν. Συγκινητική η αναφορά στην επίσκεψή του στην ηλικιωμένη πλέον οικογενειακή τους φίλη Μαρία Σεργκίεβνα «Αδειάζω στο τραπέζι τα σακίδια με τα δώρα και προσπαθώ να εξηγήσω μέσ' από αναστεναγμούς και επιφωνήματα ποιος είμαι κι από πού έρχομαι. Η Μαρία Σεργκίεβνα βαρνακούει. Με τ'

αριστερό της χέρι στ' αντί, με τ' άλλο σταυροκοπιέται, σκουπίζει τα μάτια της. – Αχ! τόσα πράγματα... Χρυσή μου Έλένα Ντίτριεβνα, ψυχούλα μου, δε μας ζέχασες. Κι ο Αναστάσι Τιλτς... πόσο λυπήθηκα! Βιάστηκε, βιάστηκε πολύ να μας αφήσει. Ας είναι ελαφρύ το χόμα πο τον σκεπάζει» (Φαρσακίδης, 1990, σελ. 19). Είναι πολύ συγκινητική η στιγμή που η Μαρία Σεργκείβνα, η οποία αρχικά δεν αναγνωρίζει τον Γιούρικ (Γιώργο Φαρσακίδη) που πέρασε με τους Κόκκινους, συνειδητοποιεί την ταυτότητα του επισκέπτη «Άαααχ! Θέλω σκότωμα, η ανόστη. Τόσην ώρα κι εγώ... Ωστε εσύ ο ίδιος, ο Γιούρικ της Λιόλιας μας!» (Φαρσακίδης, 1990, σελ. 19).

Η αναφορά του Παναγιώτη Τομπουλίδη, μαθηματικού και διευθυντή του δεκατάξιου ελληνικού σχολείου και κομματικού υπεύθυνου της ελληνικής κοινότητας αναδεικνύει το ρόλο των Ελλήνων στην επαναστατική ανατροφή των Ελλήνων εργαζομένων της Οδησού «και την εξουδετέρωση της αντεπαναστατικής θέσης που έπαιρνε η πλουτοκρατική ηγεσία των περισσότερων ελληνικών κοινοτήτων της Ρωσίας» (Φαρσακίδης, 1990, σελ. 117). Ο συγγραφέας αναφέρει χαρακτηριστικά, ότι ο Τομπουλίδης είναι ο άνθρωπος εκείνος, ο οποίος είχε ασκήσει μεγάλη επιρροή στον πατέρα του αλλά και σε πολλούς άλλους Έλληνες για τα ιδανικά της Οκτωβριανής Επανάστασης. Ήταν ιδιαίτερα αγαπητός στους κύκλους της κοινότητας, ιδεολόγος μπολσεβίκος, και επιθυμούσε να βλέπει τη δικαιοσύνη να εφαρμόζεται σε όλες τις τάξεις και όχι μόνο στην άρχουσα. Να σημειωθεί ότι ο Παναγιώτης Τομπουλίδης υπήρξε αρχικά λουστράκος στην Οδησό, μόχθησε και στερήθηκε πολλά για να εξασφαλίσει το ψωμί του (Αυγητίδης, 2005· Φαρσακίδης, 1990).

Τον Φαρσακίδη απασχολεί ιδιαίτερα η κατοχή από την οικογένειά του του σπιτιού της Κράσνι Περεούλοκ, αριθμός 18, όπου συνεδρίαζαν τα μέλη της Φιλικής Εταιρείας. Ο συγγραφέας θα αναφερθεί για πρώτη φορά στο συγκεκριμένο οίκημα, που βρίσκεται στο ιστορικό κέντρο της Οδησού, στην πάροδο της Γκρέτσεσκάγια στις αρχές της αφήγησής του (Φαρσακίδης, 1990, σελ. 20) αναδεικνύοντας τη σημαντικότητα που είχε για τον ίδιο και την οικογένειά του -τουλάχιστον τον πατέρα του. Ενδιάμεσα στη σελίδα 106 διαβάζουμε για την εντοιχισμένη πλάκα της εισόδου «Ενταύθα συνεδρίαζεν η Φιλική Εταιρεία». Στο τέλος του έργου (Φαρσακίδης, 1990, σελ. 221) θα πληροφορηθούμε πως εκεί θα συγκεντρώσει όλο της το νοικοκυριό η οικογένεια, λίγο πριν την οριστική της αναχώρηση από την Οδησό. Είναι ενδεικτικό ότι ο συγγραφέας χρησιμοποιεί εισαγωγικά για να το χαρακτηρίσει «σπίτι μας», ενώ αμέσως μετά το κατονομάζει άνευ σημείων στίξης «το σπιτάκι της Φιλικής Εταιρείας». Είναι διαπιστωμένο ότι την εποχή των πρώτων συνεδριάσεων των μελών της Φιλικής Εταιρείας αρχικός ιδιοκτήτης υπήρξε ο Γ. Μαρασλής. Ο ίδιος ο Φαρσακίδης μας πληροφορεί

μέσα από την εκπομπή της Μ. Καραβία ότι το 1923 το σπίτι πέρασε στην ιδιοκτησία του πατέρα του. Ακριβώς δε γνωρίζει με ποιον τρόπο έφτασαν οι τίτλοι ιδιοκτησίας στα χέρια του, ωστόσο βεβαιώνει πως το πήρε για να μπορέσει να το διατηρήσει αλλά και για πατριωτικούς κυρίως λόγους. Σύμφωνα με κάποιες πληροφορίες που μας δίνει η Καραβία, η ιδιοκτησία του σπιτιού αυτού μετά από την οικογένεια Μαρασλή πέρασε στα χέρια της εκκλησίας και από εκεί πιθανότατα κατάφερε να το αγοράσει ο πατέρας του Φαρσακίδη (Καραβία, 1998). Είναι έκδηλη η αγωνία του τελευταίου για την τυχόν κατεδάφισή του στα πλαίσια της ανοικοδόμησης της γύρω περιοχής και επιδιώκει να αποσπάσει τις διαβεβαιώσεις του συνταγματάρχη Ποπόφ, αξιωματούχου του Κρεμλίνου που την περίοδο της κατοχής ήταν αρχηγός της σοβιετικής αποστολής στην Ελλάδα, ότι το σπίτι αυτό θα μείνει ανέγγιχτο. Με πικρία μάλιστα αναφέρει, ότι τότε κανένα στέλεχος από την ελληνική κυβέρνηση δεν ενδιαφέρθηκε για την τύχη και την ιστορία αυτού του σπιτιού (Καραβία, 1998).

Η παρακμή του ελληνισμού της Οδησσού

Η παρακμή και η σταδιακή αποδυνάμωση που θα βιώσει η ελληνική παροικία τα χρόνια μετά την Επανάσταση θα κορυφωθεί με το μεγάλο κύμα φυγής των Ελλήνων από την Οδησσό και την αποχώρηση του ελληνικού εκστρατευτικού σώματος, που είχε καταφτάσει στην περιοχή το 1919. Η εκστρατεία έμελε να είναι μοιραία όχι μόνο για τον ελληνισμό της Οδησσού, αλλά και για τον ελληνισμό ολόκληρης της περιοχής της Μαύρης Θάλασσας. Από το σημείο αυτό και μετά ένα μεγάλο μέρος των Ελλήνων αρχίζει να αντιμετωπίζεται εχθρικά από τους Ρώσους, οι οποίοι μέχρι τότε θεωρούσαν τους Έλληνες ως το δεξί χέρι του Θεού (Φαρσακίδης, 1990, σελ. 103-110). Ο Βενιζέλος επιδιώκοντας να εξασφαλίσει μια ευνοϊκή αντιμετώπιση ως προς τις εδαφικές διεκδικήσεις της χώρας σε βάρος της Τουρκίας και της Βουλγαρίας, έθεσε στη διάθεση των δυνάμεων της Αντάντ τις δύο από τις τρεις μεραρχίες που διέθετε. Το σύνολο των 23.351 στρατιωτών που έλαβαν μέρος στον πόλεμο κατά των Μπολσεβίκων κατά κοινή ομολογία αποτέλεσε το πιο αξιόμαχο τμήμα των συμμαχικών δυνάμεων. Η μεγαλύτερη μερίδα του ελληνισμού της Οδησσού ανέμενε την έλευση του ελληνικού εκστρατευτικού σώματος. Είχαν πειστεί από τα λόγια του Βενιζέλου, ήλπιζαν να πάρουν πίσω την Πόλη, τις χαμένες πατρίδες και το επιχείρημα ότι ο δρόμος που καταλήγει στη Θράκη και τη Μικρά Ασία περνά πρώτα μέσα από τη Ρωσία, είχε γίνει τραγούδι: “Από τη Ρωσία σύρνει/πλατύς δρόμος για τη Σμύρνη” (Κολιόπουλος, 2002· Μπενλίσοϊ, 2011).

Ο Φαρσακίδης επιλέγει τη μητέρα του ως αφηγήτρια της ημέρας που οι Έλληνες της Οδησού περίμεναν να υποδεχτούν σαν ήρωες τους συμπατριώτες τους «*Ακούγαμε από καιρό Θα 'ρθούνε, θα 'ρθούνε κι αμέσως θα βάλουμε τάξη στα πράγματα [...] Κάποια μέρα έφτασε πράγματι ο στρατός τους και κατεβήκαμε όλοι να τους καλοδεχούμε σαν ήρωες [...] Θεέ μου, τι ήτανε τούτο! Ταλαιπωρημένοι, αζύριστοι, κακοσούλουποι [...] Κοιτάω τον Αναστάσι, τους άλλους αμήχανη, σαν να τους έλεγα: -Οι καϋμένοι αυτοί είναι που θα μας σώσουνε;*» (Φαρσακίδης, 1990, σελ. 109-111). Οι συγκρούσεις και οι απώλειες δεν άργησαν. Τις κηδείες μάλιστα των Ελλήνων στρατιωτών θα αναλάβει με κάθε επισημότητα η ελληνική παροικία. Είναι χαρακτηριστική στο σημείο αυτό η περιγραφή του πατέρα του Φαρσακίδη προς το γιο του που του έδειχνε πάντα ένα μικρό λοφίσκο στο δρόμο προς την καταπράσινη παραλία Αρκάδια και του έλεγε ότι εκεί βρίσκονται οι πατριώτες μας, που δε θα γυρίσουν ποτέ στην Ελλάδα «*Οι νεκροί της ουκρανικής εκστρατείας*» (Φαρσακίδης, 1990, σελ. 113).

Κάτω από το βάρος αυτών των απωλειών το εκστρατευτικό σώμα αναγκάζεται να υποχωρήσει. Μαζί του όμως θα εγκαταλείψει την Οδησό και ένα μεγάλο μέρος της ελληνικής παροικίας. Η απόφαση του Βενιζέλου να συμμετάσχουν ελληνικές δυνάμεις στο πλευρό της Αντάντ επικρίθηκε βαρύντατα, γιατί είχε ως αποτέλεσμα να στραφεί η οργή και το μίσος των Μπολσεβίκων εναντίον του μεγαλύτερου μέρους της ελληνικής διασποράς στη Ν. Ρωσία (Κολιόπουλος, 2002). Ωστόσο, στο σημείο αυτό ίσως θα πρέπει να αναφερθεί και το γεγονός ότι η οργή των Μπολσεβίκων σύμφωνα με τον Αυγητίδη εξαντλήθηκε κυρίως προς την αστική τάξη των ελληνικών παροικιών, η οποία βοηθούσε με κάθε τρόπο τα κατοχικά στρατεύματα. Αντίθετα η εργατική τάξη που έμεινε μακριά από το εκστρατευτικό σώμα και που συντάχθηκε με το μέρος τη σοβιετικής εξουσίας έχαιρε καλύτερης αντιμετώπισης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα και ως επαλήθευση των παραπάνω έρχονται και πάλι οι περιγραφές του Φαρσακίδη για τον πατέρα του, ο οποίος είχε γοητευθεί από το πανανθρώπινο ιδανικό της επανάστασης και είχε τιμηθεί αρκετές φορές με βραβεία και διακρίσεις εξαιτίας της προσφοράς του (Αυγητίδης, 2005· Φαρσακίδης, 1990). Ο συγγραφέας επιμένει και στις σχέσεις που αναπτύχθηκαν ανάμεσα στους Έλληνες της εργατικής τάξης και στους Έλληνες του εκστρατευτικού σώματος, που ήρθαν για να τους πολεμήσουν. Παρά το γεγονός ότι ήταν αντίπαλοι και πάλευαν για διαφορετικά ιδανικά, γίνεται αισθητή η διαρκής προσπάθεια των Ελλήνων της εργατικής τάξης να πείσουν τους συμπατριώτες τους να αποστατήσουν και να γυρίσουν πίσω στην Ελλάδα. Να σημειωθεί πως οι Έλληνες στρατιώτες πείστηκαν μετά από τις πολλές απώλειες που είχαν υποστεί, ενώ το εκστρατευτικό σώμα δεν επέστρεψε στην πατρίδα απροστάτευτο, αλλά οι συμπατριώτες τους της Οδησού και ο

κόκκινος στρατός τους συνόδευσαν ως το Δνείστερο (Φαρσακίδης, 1990, σελ. 138-140). Στις περιγραφές αυτές και στις συζητήσεις μεταξύ του πατέρα του συγγραφέα και του φίλου μπάρμπα Λάμπρου φωτίζεται και μία διαφορετική όψη της δράσης των μελών της ελληνικής παροικίας. Πλέον γίνεται σαφές ότι η πλειοψηφία των Ελλήνων είναι άνθρωποι της εργατικής τάξης. Η αστική τάξη και οι πλούχοντες της πόλης εγκατέλειψαν την Οδησό, οι περισσότεροι αμέσως μετά από την εσπευσμένη αποχώρηση του ελληνικού εκστρατευτικού σώματος, καθώς άρχισαν να βοηθούν και να ενισχύουν με κάθε μέσο τα ξένα κατοχικά στρατεύματα που είχαν έρθει με σκοπό να καταστείλουν την επανάσταση. Αυτή η πολιτική πράξη βεβαίως, όπως σημειώνει και ο Αυγητίδης, δεν άφησε ανεπηρέαστη την κυβέρνηση των εργατών και των αγροτών της Ουκρανίας, η οποία κοινοποίησε στις ελληνικές αρχές, ότι η ελληνική αστική τάξη της περιοχής, θα υποστεί τις συνέπειες της συμμετοχής του ελληνικού εκστρατευτικού σώματος. Η κατάσταση της συνεχούς βίας και των απειλών οδήγησε χιλιάδες αστών στην Ελλάδα, αφήνοντας πίσω τους βιος και περιουσίες. Η παρακμή της ελληνικής παροικίας της Οδησού ήταν πλέον αναπόφευκτη (Αυγητίδης, 2005· Φαρσακίδης, 1990).

Συμπερασματικές Παρατηρήσεις

Ο νέος ιστορισμός προσδιορίζει την κειμενικότητα της ιστορίας είτε ως σύμφυση γλώσσας και ιστορικού γεγονότος, όπως αυτό περιγράφεται στις πηγές και στα ιστοριογραφικά έργα, είτε ως ανάλυση του ιστορικού χρόνου με όρους κειμενικής προσέγγισης. Πρόκειται για ερμηνευτική εκδοχή που εστιάζεται στην κειμενικότητα της ιστορίας και συγχρόνως στη ανάδειξη της ιστορικότητας των κειμένων και έχει ως αφετηρία την αντίληψη ότι η γλώσσα συγκροτεί και κωδικοποιεί το πραγματικό (Κόκκινος, 1998). Φυσικά το θέμα των σχέσεων Ιστορίας και Λογοτεχνίας δεν εξαντλείται και δεν έχει πάψει να απασχολεί τους σύγχρονους μελετητές και των δύο πεδίων. Η σύγχρονη αυτή αντίληψη για την ιστορία, αν και στην ακραία της έκφραση οδηγεί σε σχετικισμό που καταστρατηγεί την επιστημονικότητα του ιστορικού έργου ταυτίζοντάς τον με την ιστορική αφήγηση, ωστόσο έχει προσφέρει νέες δυνατότητες στην ερμηνεία του κόσμου αλλά και στην εμβάθυνση της ίδιας της ιστορίας.

Σε κάθε πάντως περίπτωση η Ιστορία είναι καταδικασμένη να φτάνει πάντοτε σε μία σχετική αλήθεια. Η σπουδαιότητα της παρατήρησης της καθημερινότητας των κοινωνικών ομάδων στην προσέγγιση της «αλήθειας» αυτής εξάιρεται από τους περισσότερους σύγχρονους ιστορικούς, καθώς έτσι αποφεύγεται, ως ένα βαθμό βέβαια, η παγίδα της στατικής Ιστορίας (Schmitt - Pantel, 1990). Έργα, όπως *Η πρώτη πατρίδα* του Γιώργου Φαρσακίδη μας

αποκαλύπτουν τη δομή της αίσθησης προηγούμενων εποχών και συμβάλλουν μέσω της αφήγησης στη μετάδοση της βιωμένης εμπειρίας (Αποστολίδου, 1997). Ο συγγραφέας αναπαριστά στο έργο του μία ιστορική περίοδο και συνεπώς ως ένα βαθμό γίνεται και ιστορικός, αφού επιλέγει και ανασυνθέτει τα γεγονότα που μας παρουσιάζει. Δεν πρέπει φυσικά να παραβλέψουμε ότι «ακούμε» να μιλούν στο κείμενό του αφηγητές και πρωταγωνιστές μέσα από ένα σύστημα με σημασίες και κώδικες και όχι τα ίδια τα γεγονότα. Η προσωπική τους ερμηνεία δεν συνιστά κατ' ανάγκη την αναζήτηση της ιστορικής αλήθειας.

Είδαμε ήδη στην ανάλυση που προηγήθηκε πως ο Φαρσακίδης χειρίζεται με αξιοσημείωτη άνεση και επιτυχία αφηγηματικές τεχνικές, κυρίως την εναλλαγή των αφηγητών του, χωρίς αποδεδειγμένα να έχει θητεύσει σε καμία θεωρητική σχολή του είδους. Στα θετικά του εγγράφεται και η λειτουργία του σκηνικού στο έργο. Η αμφίδρομη κίνηση στο χρόνο λειτουργεί καθοριστικά στην ιστορική του διάσταση και αντιδιαστέλλει ευφάνταστα τις στρατοπεδικές συνθήκες κράτησης, περιορισμών και στερήσεων που θα ακολουθήσουν -εδώ ο χώρος ως αντίμαχος- με τον χώρο δημιουργίας και επικοινωνίας -χώρος σύμμαχος- της πόλης συμβόλου Οδησού. Κι όλα αυτά δοσμένα μέσα από μία γλώσσα πρωτεϊκά χιουμοριστική.

Τα κείμενα πάντως του Φαρσακίδη δε διαβάζονται σήμερα από το ευρύτερο κοινό, χωρίς αυτό να συσχετίζεται με τις πεζογραφικές τους αρετές ή αδυναμίες. Προβληματική παραμένει μία εμφανής προσπάθεια ιδεολογικής χειραγώγησης μέσω επιλογών οπτικού υλικού που ενσωματώνεται στο βιβλίο. Ο συγκεκριμένος αριστερός λόγος που αρθρώνει σηματοδοτεί την ιστορία πρόσληψης του έργου του και δίνει σε πολλούς το άλλοθι της περιθωριοποίησής του και σε άλλους τη δικαιολογία για την προσπάθεια της ιδεολογικής του οικειοποίησης.

Βιβλιογραφία

- Αντόρνο, Τ., Λόβενταλ, Λ., Μαρκούζε, Χ., Χορκχάμερ, Μ. (1984). Σαρίκας, Ζ. (μτφρ., εισαγ.). *Τέχνη και μαζική κουλτούρα*. Αθήνα: ύψιλον.
- Αποστολίδου, Β. (1997). Λαϊκή μνήμη και δομή της αίσθησης στην πεζογραφία για τον εμφύλιο: Από την Καγκελόπορτα στην Καταπάτηση. Επιστημονικό συμπόσιο: *Ιστορική Πραγματικότητα και Νεοελληνική Πεζογραφία (1945-1995)*. σ. 125.
- Barthes, R. (1960). *Historie et literature: à propos de Racine*. III. *Annales ESC*. Paris : Colin

- Bourdieu, P., Γιαννοπούλου, Ε. (μτφρ.). (2002). Οι κανόνες της τέχνης - Γένεση και Δομή του Λογοτεχνικού Πεδίου. Αθήνα: Πατάκη. σ. 14-15.
- Καρρ, Ε.Χ. (1974). Τι είναι η ιστορία. Αθήνα: Πλανήτης. σ.25.
- Κολιόπουλος, Ι. (2002). Ιστορία της Ελλάδος από το 1800. Η διαμόρφωση και η άσκηση της εθνικής πολιτικής. τ. Β'. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Κόκκινος, Γ. (1998). Από την ιστορία στις ιστορίες. Προσεγγίσεις στην ιστορία της ιστοριογραφίας, την επιστημολογία και τη διδακτική της ιστορίας. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα. σ. 257
- Φαρσακίδης, Γ., Ντόζη, Γ. (επιμ.). (1990). Η Πρώτη Πατρίδα. Αθήνα: Τυποεκδοτική ΑΕ.
- White, H. (1973). Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Άρθρα από διαδίκτυο:

- Αυγητίδης, Κ. (2005). Τα Ελληνικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα της Οδησού. Ριζοσπάστης Τελευταία ανάκτηση 21 Μαρτίου 2012, από **Σφάλμα! Η αναφορά της υπερ-σύνδεσης δεν είναι έγκυρη..**
- Αυγητίδης, Κ. (2007). Οι Ελληνοπόντιοι και η νεαρή σοβιετική εξουσία. 1^ο Επιστημονικό Συνέδριο Συλλόγου Καυκασίων Καλαμαριάς. Τελευταία ανάκτηση 14 Μαρτίου 2012, από **Σφάλμα! Η αναφορά της υπερ-σύνδεσης δεν είναι έγκυρη..**
- Καραβία, Μ. (1998). Οδησός, μια ξεχασμένη ελληνική πατρίδα (μέρος 2^ο). Τελευταία ανάκτηση 2 Απριλίου 2012, από <http://www.ert-archives.gr/V3/public/main/page-assetview.aspx?tid=0000008005&tsz=0&autostart=0>.
- Καραβία, Μ. (1998). Οδησός, μια ξεχασμένη ελληνική πατρίδα (μέρος 4^ο). Τελευταία ανάκτηση 2 Απριλίου 2012, από **Σφάλμα! Η αναφορά της υπερ-σύνδεσης δεν είναι έγκυρη..**
- Καρδάσης, Β. (2008). Οδησός (Ουκρανία, Νεότεροι Χρόνοι). *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού*. Τελευταία ανάκτηση 3 Απριλίου 2012, από **Σφάλμα! Η αναφορά της υπερ-σύνδεσης δεν είναι έγκυρη..**
- Maris, J., Αμπούτη, Α. (μτφρ.). (2007). Ελληνική Αγαθοεργός Κοινότητα Οδησού. *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού*. Τελευταία ανάκτηση 29 Μαρτίου 2012, από **Σφάλμα! Η αναφορά της υπερ-σύνδεσης δεν είναι έγκυρη..**

Μπενλίσοϊ, Φ., Βαγδούτης & Ν. Βελιζιώτης Μ. (μτφρ.). (2011). Αφιέρωμα στην Οκτωβριανή Επανάσταση. Από τη Ρωσία σύρνει/πλατύς δρόμος για τη Σμύρνη. Η ελληνική συμμετοχή στην εκστρατεία της Αντάντ κατά του νεαρού σοβιετικού κράτους. Τελευταία ανάκτηση 26 Μαρτίου 2012, από

Σφάλμα! Η αναφορά της υπερ-σύνδεσης δεν είναι έγκυρη..

Σιφναίου, Ε. Η ελληνική παροικία της Οδησσού στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών. Τελευταία ανάκτηση 14 Μαρτίου 2012, από **Σφάλμα! Η αναφορά της υπερ-σύνδεσης δεν είναι έγκυρη..**

Schmitt - Pantel, P. Murray, O. & Price, S. (eds). (1990). Collective Activities and the Political in the Greek City. The Greek City. From Homer to Alexander. Oxford: Clarendon Press. p. 199.

Χασιώτης, Ι. Κατσιαρίδη-Hering, Ο. Καρδάσης, Β. Χαρλαύτη, Τζ. Γεωργιτσογιάννη, Ε. Χασιώτης, Ι. Κατσιαρίδη-Herin, Ο. Αμπατζή, Α. (επιμ.). (2006). Οι Έλληνες στη Διασπορά 15^{ος}-21^{ος} αι. Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων. Τελευταία ανάκτηση 17 Μαρτίου 2012, από http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/CD_1-115.pdf.